

Sønderborg

Ingen dansk fange er så berømt som kong *Christian den Anden*, ikke engang Leonora Christine, vor anden kongelige mangeårige fange. Sønderborg Slot, hvor Kongen var i fangenskab 1532-1549, står stadig, omend selve tårnet, hvor han havde sin bolig, nedreves i midten af det 18. århundrede. Erindringen fremkaldes ofte langt mere af billeder end af tekst; selv den historisk kyndige, der véd bedre, ser for sit indre blik ved omtale af fangenskabets Carl Blochs berømte maleri på Frederiksborg Slot, tårnværelset, den gamle soldat, bordet, hvor der efter sagnet opstod en fure

efter Kongens finger, når han hvileløst gik rundt om det. Allerede i A.D. Jørgensens folkebog »Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie« er billedet, der i samtiden også opfattedes som et billede på det tilfangetagne Sønderjylland, den uundgåelige illustration. Virkeligheden er langt mindre dystert og dramatisk. Regnskaberne fra fangenskabets viser, hvilket luksusliv Kongen kunne hengive sig til. Godt tysk øl (»kakebille«) og vin købtes svarende til et dagligt forbrug på ti liter øl og tre liter vin. Bortset fra tiden under Grevens Fejde, hvor bevogtningen nødvendig-

Del af cellegang.

Arresthuset er sammenbygget med den oprindelige tyske Amtsret til venstre, uden for billedet.

vis var streng, kunne Kongen færdes frit på slottet, ofte i byen, i de senere år på jagt til hest. Bordet og furen har aldrig eksisteret.

I samme periode, 1536-1542, rummede slottet en anden berømt statsfange, Børglums sidste katolske biskop Stygge Krumpen, i dag måske bedst kendt gennem Thit Jensens roman om ham.

Byens mange navnløse fanger indespærredes ikke på slottet, men i kortere eller længere perioder i celler på byens rådhus. Byen omtales allerede i 1256, og det gamle rådhus, der nedbrødes i 1933 for at give plads til et nyt og større, hidrørte fra det 16. århundrede. Det var dog blevet ændret så mange gange i de mellemtiliggende sekler, at der næppe gik en uerstattelig juvel tabt, således i 1837, hvor kun murene blev stående, herunder den gamle indskrift MÆTH LOCH SKAL LAND BYGGIES – jeg behøver vist ikke over-

sætte til nutidsdansk. Ombygningen kostede ca. 7.000 rdl., incl. 25 mark og 8 skilling for en ny vejrhane, hvilket fik 81 sparsommelige borgere til at klage til regeringen med ordene, at et prunkende rådhus endog med tjenesteboliger sandelig ikke lindrede fattigdommens sorg og savn. Samme år fik byen i øvrigt sin første politibetjent, længere er det ikke siden. Et selskabeligt højdepunkt var festlighederne på rådhuset ved kong Frederik den Syvendes besøg i 1861. Mindre end tre år senere, natten til 3. april 1864, blev rådhuset sønderskudt ved det prøjsiske terrorbombardement af Sønderborg, hvorved også en stor del af byens arkiv blev flammernes bytte. 1865 genopbyggedes det i en mere monumental stil til indvielse lidt ironisk på den prøjsiske konges fødselsdag, når man betænker, at hans egne havde ødelagt det forrige hus. Den gamle indskriftstavle forsvandt, den var vel for

dansk for de nye magthaveres smag. En enkelt fange bør mindes, om ikke for andet, så dog for sit kuriøse navn, nemlig den kongerigske skuespiller Carl Marx, ja det hed han, som i 1895 sad fængslet i 32 dage på grund af en hotelpiges beskyldning for majestætsfornærmelse, inden han som frifundet kunne rejse hjem til Danmark. Ved nedbrydningen i 1933 konstateredes, at der i beletagen ud over den store sal var en retssal (»Gerichtsstube«) og i stueetagen seks fængselsrum.

Som forhen Haderslev og Aabenraa fik også Sønderborg sin nye amsret, en smal tre-etagers rødstensbygning, ifølge Peter Dragsbo et meget smukt eksempel på nordtysk hjemstavnsstil, opført 1911-1913 til tegninger af arkitekt *Rahn* fra Flensborg – en billedtekst fra 1912 angiver dog arkitekt Naeve som ledende – og bagved og sammenbygget med denne et arresthus (ifølge Justitsministeriet bygget i 1908). I 1923 havde arresthuset en kapacitet på 27 pladser. Da den danske stat overtog begge huse i 1920 og i øvrigt som andetsteds i Sønderjylland udlejede arresthuset

til vedkommende kommuner, indtil staten i 1938 overtog alle arresthuse, skiftede adressen af let forståelige grunde navn fra Kaiser Wilhelm-Allee til Kongevej.

Det nye arresthus fik kortvarigt sine mest berømte fanger den 3. august 1914, da ledende dansksindede og farvandskyndige som overalt i Sønderjylland arresteredes efter ordre fra generalkommandoen i Altona, efter at der var indført krigsretstilstand. Ganske vist havde regeringen pålagt tilbageholdenhed og nærmest forbudt forebyggende arrestationer, men den lokale øvrighed, generalkommandoen og overpræsident Detlev von Bülow, satte sig ud over dette, og da Indenrigsministeriet senere, da skaden var sket, krævede »civilfangerne« løsladt, men generalkommandoen krævede dem fortsat tilbageholdt, lod Bülow generalkommandoens ordre gå videre, men ikke regeringens. Denne eklatante insubordination medførte hans afskedigelse 24. august, men generalkommandoen bøjede sig først efter egenhændig kabinetsordre fra kejseren.

Collager m.v. udført som genbrug af gamle cykelslanger.

SØNDERBORG

Arrestationernes omfang afhang af embedsmændene på stedet. Landråderne i Aabenraa og særlig Haderslev var besindige mænd, hvorfor antallet af arrestationer der ikke var højt, modsat Tønder og især Sønderborg med henholdsvis 74 og 123 arresterede (af 290). Særlig højt var antallet af rent politiske arrestationer i Sønderborg amt, 86. Den berygtede Peter Kier, *Amtsvorsteher*, amtsforstander (en embedsmand med ansvar for ro og offentlig sikkerhed) på Sydals arresterede hele 63 dansksindede – bl.a. Christen Hansen, hvis forbrydelse ved anholdelsen oplystes som, at han, uagtet han var stedfortrædende kommuneforstander, ved seneste landdagsvalg i 1913 havde stemt på den danske kandidat – medens hans kollega i Ulkebøl kun anholdt sin gode ven gårdejer Peter Kaad med ordene: »Jeg er nødt til at statuere et eksempel, og jeg har valgt dig, for at du ikke skulle blive misundelig.« At Dybbøl-Postens meget skarpe redaktør A. Svensson – hans svenskfødte fader kunne

ikke ane, hvor ilde valgt fornavnet Adolph var – der som andre danske redaktører havde afsonet fængselsstraffe for påståede injurier, arresteredes, kan ikke undre, men at hans søster og den dansksindede landdagsmands husbestyrerinde var blandt de anholdte, var en råhed. De fleste anbragtes først i amtsretsfængslet, mange i »Arbeit- und Betsaal«, i et hus med kapacitet 27 var der jo ikke celler nok. Svensson nævner lave træbrikse og snavsede tæpper, men næste dag fik familierne lov til at bringe mad, sengeklæder og toiletartikler. Det var at føje spot til skade, da fangerne den 6. august overførtes under eskorte af soldater med skarpladte geværer til »Sønderborghus«, det smukke og velindrettede danske forsamlingshus (arkitekt Martin Nyrop, der havde leveret tegningerne gratis), indviet så sent som 24. maj 1914, og som hæren havde beslaglagt ved krigsudbruddet, man har nydt at bruge huset netop hertil. Forholdene var dog mere gemytlige end i arresten. Svensson fortæl-

Arresthusene har selvstændig administration og ledes af en arrestforvarer, der har ansvaret for behandlingen af de indsatte, personaleledelse, økonomi og produktion.

Værkstedet til småindustri i kælderen.

ler en ufrivilligt munter episode: En nervøs vagthavende forbød fangerne at tale dansk indbyrdes, hvad de naturligvis ikke overholdt. Pludselig stod han der. »Haben Sie nicht gehört, dass hier Deutsch gesprochen wird!«, men den meget tunghøre Peter Kaad, som under kortspillet ikke havde lagt mærke til ham, sagde ivrigt »Saa sejer æ Tromf«. Tableau! Den 8. overførtes fangerne på samme måde, begloet og begrint af de tysksindede, til Sønderborg Slot, der indtil da havde været kaserne, og anbragtes i soldaternes belægningsstuer. Den første tid kunne de få besøg fra hjemmene, og deres hustruer kunne deltage i gudstjenesterne, men så forbødes det, nok fordi »hjemmepatrioterne« (Svenssons epithet) mente, at fangerne havde det for godt. Nogle fanger kom fra små arrester i Augustenborg og Nordborg, Jørgen Leimand efter 12 dage i en af de gamle mørke og skumle celler på Sønderborg rådhus, hvorfra han først kom ud efter 5-6 dages forløb, medens betjenten

fodrede sine høns. Leimand lånte en liter hvedekorn for at forkorte tiden ved at tælle kernerne; »jeg talte den Dag 17.143 Kærner, og er i Besiddelse af Sedlen, hvorpaa jeg har noteret Antallet.« Først 12. september frigaves de sidste efter at være afkrævet et løfte om bl.a. at undlade at foretage sig noget for at skade den tyske stat. Politikeren Peter Grau tilføjer tørt, at »det besørgede den selv i Tidens Løb saa grundigt og uopretteligt, at vor Bistand var ganske uforholdsmæssig.«

De mange internerede og senere varetægtsfængslede efter 5. maj 1945 kunne naturligvis ikke rummes i arresten på Kongevej. Modstandsbevægelsen overtog halvdelen af Sønderborg Slot og et nærliggende hotel. I slutningen af juni rummedes i slottet hele 530 fanger i celler i to etager i østfløjen, hvoraf kun halvdelen fik en seng med madras, resten lå på strå. Slottet var indføjjet i fængselsvæsenet under navnet »Arrestafdelingen ved Sønderborg Slot«. Ordensreglerne var uundgåeligt prægede af det meget store

SØNDERBORG

belæg, f.eks. blev brevcensuren søgt lettet ved forbud ikke blot mod det tyske sprog, men også »die deutsche Schrift«, d.v.s. gotisk håndskrift. Kortspil var forbudt, brætspil ikke. Gårdture i anlægget bag museet tillodes fra 24. juni 1945. I hele perioden kunne præsten for den tyske menighed i Sønderborg holde gudstjenester for fangerne. I september 1946 opløstes afdelingen, og de tilbageværende 248 fanger overførtes til Faarhuslejren.

»Amtsretsfængslet« er fortsat i brug som dansk arrest. Kapaciteten i dag er 26, hvoraf 20 i eneceller, den højeste kapacitet i Sønderjylland, meget formålstjenligt, da efter de drastiske retskredsnedskæringer Sønderborg er den eneste selvstændige retskreds i Sønderjylland. Udnyttelsesprocenten i 2009

var 91,9. Retten er fraflyttet domhuset for at få mere plads, og et første forsøg på fredning af dette er desværre mislykket. Sønderborghus, som i den resterende del af Første Verdenskrig var lazaret, er i dag Sønderborg kommunes kultur- og medborgerhus. Sønderborg Slot er det store sønderjydske museum og bliver forhåbentlig aldrig mere brugt til opbevaring af fanger.

Fangernes kunsthåndværk er sat i kraftig produktion i Sønderborg arrest, bl.a. som collager indeholdende gamle cykelslanger, primært solgt til private, men også til andre arresthuse, herunder Aabenraa, som dog talte på knapperne, om man ville opsætte dem i panoptikon eller ej – kunne de være til fare for sikkerheden?

Murkronen er sikret med indstøbte glasskår.